

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE „ISIDOR TODORAN”

**RAPORTUL DINTRE MINTE ȘI INIMĂ LA EVAGRIE
PONTICUL, MACARIE EGIPTEANUL ȘI DIADOH AL
FOTICEII
(REZUMAT)**

Îndrumător științific:

Prof. Univ. Dr. Ioan ANDREICUȚ (ÎPS Andrei)

Doctorand:

Pr. Raul Vasile PAP

Cluj-Napoca

2025

CUPRINS

ABREVIERI	Error! Bookmark not defined.
INTRODUCERE	Error! Bookmark not defined.
Motivația alegerii temei	Error! Bookmark not defined.
Actualitatea temei și stadiul actual al cercetării	Error! Bookmark not defined.
Obiectivele cercetării.....	Error! Bookmark not defined.
Metodologia de cercetare	Error! Bookmark not defined.
Structura lucrării.....	Error! Bookmark not defined.
I. DELIMITĂRI CONCEPTUALE ȘI TERMINOLOGICE ..	Error! Bookmark not defined.
I.1. Considerații terminologice și teologice asupra minții (nous) și inimii (kardia)	Error! Bookmark not defined.
I.1.1. Perspective teologice și delimitări hermeneutice ale minții (nous)	Error! Bookmark not defined.
I.1.2. Funcția noetică și restaurarea minții prin har.....	Error! Bookmark not defined.
I.1.3. Fundamente teologice și delimitări exegetice ale inimii (kardia).....	Error! Bookmark not defined.
I.1.4. Dimensiunea mistică și ascetică a inimii	Error! Bookmark not defined.
I. 2. Mintea în dinamica antropologiei, teologiei și îndumnezeirii	Error! Bookmark not defined.
I.2.1. Principiu cognitiv și spațiu al comuniunii	Error! Bookmark not defined.
I.2.2. Căderea și înnoirea duhovnicească.....	Error! Bookmark not defined.
I.2.3. Restaurarea omului și vocația transfigurării	Error! Bookmark not defined.
I.2.4. Rațiunea în dinamica îndumnezeirii	Error! Bookmark not defined.
I. 3. Inima ca spațiu ontologic al comuniunii teandrice	Error! Bookmark not defined.
I.3.1. Dimensiunea existențială și participarea divină.....	Error! Bookmark not defined.
I.3.2. Spațiul noetic al comuniunii divine	Error! Bookmark not defined.
I.3.3. Curăția inimii și vederea lui Dumnezeu	Error! Bookmark not defined.
I.3.4. Trezvia inimii și paza gândurilor	Error! Bookmark not defined.
II. EVAGRIE PONTICUL - MISTICUL INTELECTUALIST	Error! Bookmark not defined.
II.1. Repere biografice și direcții ale activității teologice	Error! Bookmark not defined.
II.1.1. Formarea inițială și parcursul duhovnicesc	Error! Bookmark not defined.

II.1.2. Criza lăuntrică și asumarea vieții ascetice.....	Error! Bookmark not defined.
II.1.3. Nevoința și conturarea gândirii ascetice.....	Error! Bookmark not defined.
II.1.4. Moștenirea spirituală și influența asupra tradiției patristice.	Error! Bookmark not defined.
II.2. Formarea spirituală și itinerariul ascetic.....	Error! Bookmark not defined.
II.2.1. Influențele capadociene și dezvoltarea teologică inițială	Error! Bookmark not defined.
II.2.2. Educația alexandrină și asimilarea tradiției filosofice	Error! Bookmark not defined.
II.2.3. Experiența monahală în pustia Egiptului.....	Error! Bookmark not defined.
II.2.4. Moștenirea spirituală și impactul asupra posterității	Error! Bookmark not defined.
II. 3. Perspective teologice și direcții doctrinare în scrierile evagriene	Error! Bookmark not defined.
II.3.1. Dimensiunea speculativă a teologiei evagriene și influențele filosofice	Error! Bookmark not defined.
II.3.2. Teologia Treimii și comuniunea ipostatică	Error! Bookmark not defined.
II.3.3. Antropologia evagriană – sufletul, liberul arbitru și căderea	Error! Bookmark not defined.
II.3.4. Viziunea eshatologică și sensul îndumnezeirii	Error! Bookmark not defined.
II.4. Dinamica relației dintre minte și inimă în mistica evagriană	Error! Bookmark not defined.
II.4.1. Mintea și vocația sa contemplativă.....	Error! Bookmark not defined.
II.4.2. Purificarea minții și itinerariul rugăciunii neîmprăștiate	Error! Bookmark not defined.
II.4.3. Inima ca spațiu al transformării duhovnicești	Error! Bookmark not defined.
II.4.4. Îndumnezeirea și moștenirea spirituală	Error! Bookmark not defined.
III. SFÂNTUL MACARIE EGIPTEANUL – MISTICUL SENTIMENTALIST	Error! Bookmark not defined.
III.1. Date biografice și aspecte esențiale ale misiunii teologice	Error! Bookmark not defined.
III.1.1. Tinerețea și primele experiențe ascetice	Error! Bookmark not defined.
III.1.2. Retragera în pustia Sketis.....	Error! Bookmark not defined.
III.1.3. Exilul și apărarea ortodoxiei în fața ereziei ariene.....	Error! Bookmark not defined.
III.1.4. Moștenirea duhovnicească și corpusul macarian	Error! Bookmark not defined.
III. 2. Evoluția duhovnicească și influențele formative	Error! Bookmark not defined.
III.2.1. Relația cu Sfântul Antonie cel Mare și monahismul pustnicesc	Error! Bookmark not defined.

III.2.2. Întâlnirea cu Sfântul Pahomie și influența monahismului cenobitic..**Error! Bookmark not defined.**

III.2.3. Filiația cu Sfinții Vasile cel Mare și Atanasie al Alexandriei**Error! Bookmark not defined.**

III.2.4. Impactul teologic al Sfântului Grigorie de Nyssa asupra spiritualității macariene..... **Error! Bookmark not defined.**

III. 3. Conceptele teologice fundamentale în gândirea macariană**Error! Bookmark not defined.**

III.3.1. Păcatul ca realitate ontologică și influența asupra sufletului**Error! Bookmark not defined.**

III.3.2. Lucrarea harului și restaurarea ființei umane..... **Error! Bookmark not defined.**

III.3.3. Rugăciunea ca mijloc al unirii cu Dumnezeu **Error! Bookmark not defined.**

III.3.4. Antropologia spirituală și îndumnezeirea omului **Error! Bookmark not defined.**

III.4. Raportul dintre minte și inimă în experiența mistică macariană**Error! Bookmark not defined.**

III.4.1. Mintea și inima în antropologia duhovnicească macariană **Error! Bookmark not defined.**

III.4.2. Unirea minții cu inima în restaurarea omului **Error! Bookmark not defined.**

III.4.3. Taina lucrării harului în dinamica inimii și a minții..... **Error! Bookmark not defined.**

III.4.4. Sinergia dintre minte, inimă și har în procesul îndumnezeirii**Error! Bookmark not defined.**

IV. DIADOH AL FOTICEII - SINTEZĂ ÎNTRE MISTICA EVAGRIANĂ ȘI MACARIANĂ.....Error! Bookmark not defined.

IV.1. Tensiuni și sinteze în spiritualitatea răsăriteană.....**Error! Bookmark not defined.**

IV.1.1. Distincții și opoziții între Evagrie și Macarie **Error! Bookmark not defined.**

IV.1.2. Sinergie și sinteză în spiritualitatea patristică ulterioară..... **Error! Bookmark not defined.**

IV.1.3. Convergența minții și a inimii **Error! Bookmark not defined.**

IV.2. Moștenirea diadohiană în tradiția ascetico-mistică ortodoxă**Error! Bookmark not defined.**

IV.2.1. Diadoh între Evagrie și Macarie: unitatea minții și a inimii**Error! Bookmark not defined.**

IV.2.2. Actualitatea teologiei în reflecția contemporană **Error! Bookmark not defined.**

IV.2.3. Chipul duhovnicesc și influența patristică **Error! Bookmark not defined.**

IV.3. Hermeneutica contemporană a teologiei diadohice**Error! Bookmark not defined.**

IV. 3.1. Reflecții actuale **Error! Bookmark not defined.**

IV.3.2. Dinamica îndumnezeirii: urcușul de la chip la asemănare.. **Error! Bookmark not defined.**

IV.3.3. Lumina minții și rugăciunea: traseu teologic de la Evagrie la Diadoh**Error! Bookmark not defined.**

IV.4. Itinerarul inimii: simțirea harului și lucrarea minții în spiritualitatea Sfântului Diadoh		Error! Bookmark not defined.
IV.4.1. Simțirea minții în adâncul inimii		Error! Bookmark not defined.
IV.4.2. Chipul - mișcare mintală (cugetătoare) a sufletului		Error! Bookmark not defined.
IV.4.3. Har, minte și simțire: Botezul și dinamica duhovnicească		Error! Bookmark not defined.
IV.4.4. Calea minții în adâncul inimii către Cel nevăzut		Error! Bookmark not defined.
IV.4.5. Tăcerea contemplativă		Error! Bookmark not defined.
IV.4.6. Smerenia		Error! Bookmark not defined.
IV.4.7. Rugăciunea		Error! Bookmark not defined.
IV.4.8. Sfânta Scriptură.....		Error! Bookmark not defined.
CONCLUZII		Error! Bookmark not defined.
BIBLIOGRAFIE		Error! Bookmark not defined.

Cuvinte cheie: minte (*nous*), inimă (*kardia*), îndumnezeire, har, spiritualitate, ascetism, mistică, sinergie.

În contextul postmodernității, caracterizată de relativism moral, fragmentarea reperelor spirituale și proliferarea identităților fluide, se conturează cu pregnanță nevoia unei revalorizări a Tradiției creștine, în special a moștenirii ascetico-mistice a Părinților Bisericii, capabilă să răspundă setei existențiale de sens și comuniune cu Dumnezeu a omului contemporan. Spiritualitatea ortodoxă, articulată pe un parcurs ascetic și teologic, oferă un itinerar al transfigurării lăuntrice, prin curățirea patimilor, dobândirea virtuților și unirea cu Dumnezeu, orientând omul spre împlinirea vocației sale ultime: *îndumnezeirea*.

Pe parcursul istoriei reflecției teologice creștine, s-au manifestat recurent tensiuni între tendința de a reduce credința la o abordare exclusiv intelectualistă și, în contrapondere, impulsul de a privilegia afectul religios într-o manieră dezordonată. Cu toate acestea, spiritualitatea patristică reușește să armonizeze dimensiunea noetică și trăirea duhovnicească într-o sinteză vie, în care cunoașterea teologică se împletește organic cu experiența harului.

Pornind de la această problematică, convergența dintre „mistica minții” și „mistica inimii”, reflectată în mod paradigmatic în moștenirile ascetico-mistice ale lui Evagrie Ponticul și Macarie Egipteanul, constituie un nucleu teologic de actualitate. Cele două orientări, una

accentuând rolul minții în cunoașterea lui Dumnezeu, iar cealaltă punând accent pe inimă ca spațiu al experienței harului divin, se conturează inițial ca direcții distincte, uneori susceptibile de a fi interpretate în termeni de opoziție. Totuși, literatura patristică relevă cu claritate modul în care aceste dimensiuni se împletesc într-o sinteză creatoare, cu valoare duhovnicească. Această viziune integratoare își găsește expresia paradigmatică în opera Sfântului Diadoh al Foticeii, a cărei contribuție teologică din secolul al V-lea constituie un element de originalitate și un motiv central al prezentei cercetări.

Itinerarul tematic asumat de prezenta cercetare se bucură, în spațiul teologic ortodox și academic internațional, de un interes susținut, reflectat printr-o serie de cercetări relevante care au contribuit la dezvoltarea reflecției asupra dimensiunii ascetico-mistice și a antropologiei duhovnicești a tradiției răsăritene. Literatura de specialitate reunește atât studii patristice de sinteză, cât și contribuții analitice recente, concretizate în articole, lucrări de doctorat și ediții critice, cu scopul de a evidenția specificul gândirii evagriene și macariene în contextul mai larg al spiritualității ortodoxe.

În acest context, actualitatea temei se afirmă cu tot mai multă claritate, întrucât provocările spirituale ale omului contemporan reclamă un cadru teologic capabil să armonizeze raționalitatea credinței cu trăirea interioară a harului. Redescoperirea sintezei duhovnicești dintre minte și inimă, articulată în mod exemplar de Sfântul Diadoh al Foticeii, oferă premisele unei regăsiri a echilibrului dintre gândirea teologică și experiența mistică. Pe această direcție de reflecție, demersul integrator propus de cercetarea de față se înscrie firesc în continuitatea acestor preocupări, constituind fundamentul motivației și al direcției lucrării doctorale.

Lucrarea de față fundamentează teologic raportul dintre minte și inimă ca dimensiuni definitorii ale antropologiei duhovnicești ortodoxe, analizează critic tensiunile și convergențele dintre tradițiile evagriană și macariană, aprofundează coerența teologică a modelului ascetic articulat de Evagrie Ponticul și antropologia mistico-ascetică evidențiată în scrierile atribuite Sfântului Macarie Egipteanul și evidențiază sinteza remarcabilă realizată de Sfântul Diadoh al Foticeii, care integrează aceste tradiții într-un model coerent de viață duhovnicească, fidel Tradiției ortodoxe și cu valențe actuale.

Metodologia cercetării se întemeiază pe o abordare teologică integrativă, care îmbină analiza academică riguroasă cu sensibilitatea duhovnicească, printr-o lectură contextualizată a textelor patristice, atentă la dimensiunile istorice, filologice și spirituale ale acestora. Demersul

aplică o analiză comparativă a tradițiilor evagriană și macariană, urmărind complementaritatea dintre spiritualitatea minții și cea a inimii, valorificând hermeneutica patristică în vederea depășirii opoziției aparente dintre intelect și inimă și evidențiind conlucrarea acestora în dinamica îndumnezeirii. Sursele scripturistice și patristice sunt tratate cu fidelitate față de edițiile consacrate în cadrul Bisericii Ortodoxe, iar bibliografia este organizată în conformitate cu normele academice actuale, utilizând un sistem unitar de citare și abrevieri.

În acord cu premisele enunțate, demersul se fundamentează pe mai multe direcții de cercetare și se structurează în patru capitole, concepute pentru a susține o abordare teologică integrată. Fără a pretinde o tratare exhaustivă a problematicii, lucrarea oferă o incursiune substanțială în sinergia celor două dimensiuni definitorii ale vieții duhovnicești, evidențiind coerența internă și complexitatea temei, în deplină consonanță cu obiectivele asumate ale cercetării.

Primul capitol al lucrării, intitulat *Delimitări conceptuale și terminologice*, construiește fundamentul teologic al cercetării de față, evidențiind conceptele de *minte – nous* și *inimă – kardia* — două dimensiuni esențiale ale antropologiei mistice. Aceste realități, cu rădăcini adânci în gândirea biblică și patristică, sunt analizate dincolo de cadrele unei simple interpretări psihologice sau filosofice, evidențiindu-se ca expresii vii ale relației dintre om și Dumnezeu și indicând direcția vocației sale ultime: *îndumnezeirea*. Mentea este prezentată ca organ al contemplației divine, iar inima, ca epicentru al vieții duhovnicești, ambele fiind chemate să colaboreze în lucrarea mântuirii. Printr-o abordare filologică și teologică riguroasă, analiza propusă în acest capitol clarifică semnificația conceptelor fundamentale de *minte (nous)* și *inimă (kardia)*, având în vedere și terminologia asociată acestor dimensiuni. Atenția acordată vocabularului specific contribuie la consolidarea unui cadru hermeneutic solid, pregătind terenul pentru o aprofundare a convergențelor și particularităților dintre viziunea evagriană, axată pe purificarea minții și eliberarea acesteia de patimi, și spiritualitatea macariană, orientată spre transfigurarea inimii prin lucrarea harului Duhului Sfânt. Analiza detaliată a acestor termeni și a terminologiei conexe facilitează o cercetare mai nuanțată a modului în care aceste două perspective mistice se întâlnesc și se completează în cadrul antropologiei ortodoxe.

În spiritualitatea ortodoxă, *nous-ul (mintea duhovnicească)* transcende sfera gândirii analitice obișnuite, constituind facultatea prin care omul accede la cunoașterea vie a lui Dumnezeu, locul unde se reflectă sensul ultim al existenței. Părinții Bisericii subliniază că *nous-*

ul, curățit de patimi, devine oglinda luminii divine, mijlocul prin care omul se deschide comuniunii cu Dumnezeu. Prin exercițiul ascezei și al rugăciunii curate, mintea se eliberează de fragmentarea gândirii discursive și pătrunde în taina luminii dumnezeiești. Restaurarea acesteia prin har se dovedește esențială pentru redobândirea clarității originare și pentru participarea autentică la energiile necreate ale lui Dumnezeu.

Analiza dedicată inimii evidențiază statutul său privilegiat în cadrul spiritualității ortodoxe. Inima transcende simpla condiție de sediu al afectivității sau de organ fiziologic, revelându-se ca templu lăuntric al comuniunii dintre om și Dumnezeu, locul întâlnirii dintre voință, conștiință și discernământul duhovnicesc. Dimensiunea sa mistică și ascetică se manifestă prin lucrarea deplină a harului în om, prin care întreaga natură umană este transfigurată.

Teologia patristică accentuează legătura indisolubilă dintre minte și inimă. Mintea, luminată de har, se coboară în inimă, unde comuniunea cu Dumnezeu se desăvârșește. Doctrina filocalică subliniază complementaritatea dintre restaurarea minții și curățirea inimii, convergente pe drumul sfințeniei și oferind un model integrator al vieții duhovnicești. Analiza se extinde asupra modului în care filosofia greacă a influențat concepția patristică despre minte și inimă. Fundamentele doctrinare platonice despre suflet și intelect, alături de reflecțiile aristotelice referitoare la facultățile cognitive și afective, sunt preluate și transfigurate de Părinții Bisericii într-o viziune hristocentrică, ancorată în experiența harului. În această lumină, *nous*-ul se revelează drept spațiu interior în care se reflectă chipul lui Dumnezeu, iar prin curățirea de *logismoi* (gândurile pătimase) și luminarea de către har, devine organ al vederii duhovnicești. *Inima*, la rândul său, se afirmă ca spațiu al sinergiei dintre harul divin și libertatea umană, loc în care se configurează direcția morală a vieții și în care omul trăiește experiența transfiguratoare a întâlnirii cu Dumnezeu.

Integrarea dimensiunii noetice cu cea afectivă deschide, în mod firesc, calea către analiza comparativă a viziunilor teologice ale lui Evagrie Ponticul și Macarie Egipteanul, cercetarea urmărind să evidențieze modul în care, prin sinergia dintre luminarea minții și aprinderea inimii, acești doi Părinți ai tradiției răsăritene configurează un parcurs ascetico-mistic orientat către desăvârșirea comuniunii cu Dumnezeu.

Al doilea capitol al lucrării, intitulat *Evagrie Ponticul — Misticul intelectualist*, propune o analiză temeinică a personalității și a operei teologice ale acestui lămurat Părinte al pustiei egiptene din secolul al IV-lea (345 – 399/400). Personalitatea sa teologică se definește printr-o

sinteză remarcabilă între rigoarea dogmatică a Capadociei, rafinamentul hermeneutic al Alexandriei și experiența vie a nevoinței deșertului. Format sub îndrumarea Părinților Capadocieni, Evagrie integrează reflecțiile trinitare și coerența dogmatică în viața ascetică trăită în pustia Egiptului, unde, sub influența marilor anahoreți ai vremii, precum Macarie Egipteanul și Macarie Alexandrinul, elaborează o antropologie mistică centrată pe lucrarea armonioasă a minții și a inimii în drumul către comuniunea cu Dumnezeu.

În viziunea lui Evagrie, relația dintre minte (*nous*) și inimă (*kardia*) se desfășoară într-o interdependență organică, susținând dinamica întregii vieți duhovnicești. Mintea, ca organ al contemplației și purtătoare a chipului lui Dumnezeu, devine vulnerabilă în urma căderii, fiind tulburată de *logismoi* (gândurile pătimase), care provoacă o fragmentare lăuntrică. Printr-un parcurs ascetic exigent, marcat de *isihia* (liniștirea adâncă), mintea se purifică și coboară în inima curățită, unde harul divin lucrează transfigurator.

În gândirea evagriană, *inima* se revelează ca un spațiu privilegiat al întâlnirii dintre harul dumnezeiesc și libertatea personală a omului. Odată eliberată de povara patimilor, inima devine terenul fertil al energiilor divine, locul în care omul trăiește nemijlocit lucrarea mântuitoare a harului. Mintea, purificată prin exercițiu ascetic, coboară în inimă, consolidând unitatea vie dintre cele două centre ale existenței duhovnicești, iar în această întâlnire lăuntrică, strălucirea sa devine expresia prezenței lui Dumnezeu în adâncul inimii, revelând comuniunea deplină dintre *luminarea minții* și *transparența duhovnicească a inimii*.

Evagrie subliniază importanța stabilității minții și a curățirii inimii, considerate condiții fundamentale în parcursul ascendent al contemplației. O minte dominată de preocupările lumești își pierde statornicia, iar inima, lipsită de pace, își diminuează capacitatea de a rămâne în prezența lui Dumnezeu. Restaurarea echilibrului interior presupune o disciplină ascetică riguroasă, orientată spre desprinderea atașamentele pământești și spre îndreptarea întregii ființe către realitățile duhovnicești. În această dinamică, inima dobândește transparență duhovnicească, devenind altar al contemplației, iar mintea, eliberată de gândurile împrăștiate, se deschide vederii luminii dumnezeiești.

O dimensiune centrală a spiritualității evagriene o constituie analiza progresului duhovnicesc, structurată în trei etape distincte: curățirea de patimi (*praktike*), iluminarea prin cunoaștere (*gnostike*) și unirea contemplativă cu Dumnezeu (*theologia*). Această structurare a vieții duhovnicești este interpretată ca o contribuție esențială la fundamentarea unei metodologii

spirituale care va influența în mod decisiv monahismul răsăritean și literatura filocalică. Triada spirituală formulată de Evagrie devine una dintre cheile de interpretare ale întregului demers teologic și ascetic pe care îl propune.

Reflecția din cadrul acestui capitol evidențiază influența hermeneuticii alexandrine și a gândirii origeniste în teologia lui Evagrie, precum și recepția ambivalentă a acesteia în spiritualitatea ortodoxă, marcată de controversate doctrinare și de condamnarea anumitor influențe origeniste la Sinodul al V-lea Ecumenic. Cu toate acestea, moștenirea sa ascetică și mistico-filocalică a fost asimilată într-o formă esențializată și purificată de ambiguități, contribuind semnificativ la formarea monahismului bizantin și la conturarea teologiei mistice răsăritene. Scrierile sale, apreciate pentru claritatea practică și pentru învățătura privind treptele vieții duhovnicești, au rămas un reper constant pentru monahismul ortodox și continuă să inspire reflecțiile teologice contemporane asupra itinerariului îndumnezeirii.

Al treilea capitol, intitulat *Sfântul Macarie Egipteanul – Misticul sentimentalist*, oferă o analiză aprofundată a universului duhovnicesc și teologic al Sfântului Macarie Egipteanul, personalitate marcantă a monahismului din secolul al IV-lea. Născut în Egipt (295/300–392 d.Hr.) și format în proximitatea marilor asceți ai pustiei, precum Sfântul Antonie cel Mare și Sfântul Pahomie, Sfântul Macarie Egipteanul, a exercitat o influență incontestabilă asupra dezvoltării monahismului răsăritean. Cu toate acestea, conturarea biografiei sale rămâne dificilă, în lipsa unei *Vita Macarii* autentice, principalele surse fiind *Istoria Lausiacă* a lui Paladie și *Istoria Monahală* a lui Rufin de Aquileea.

Aspectele legate de paternitatea scrierilor atribuite Sfântului Macarie Egipteanul sunt abordate cu precauție, având în vedere lipsa unor certitudini oferite de tradiția patristică în privința atribuirii directe a acestui *corpus*. Cu toate acestea, analiza tratează aceste texte ca expresii fidele ale spiritualității asociate cu numele Sfântului Macarie, recunoscând influența lor durabilă asupra gândirii ortodoxe și asupra configurării tradiției ascetico-mistice. Din rațiuni de coerență terminologică și având în vedere autoritatea tradițională de care se bucură aceste scrieri în cadrul spiritualității ortodoxe, este păstrată în continuare referința la Sfântul Macarie Egipteanul ca autor, fără a insista asupra denumirii „Pseudo-Macarie”, frecvent utilizată în cercetarea patristică specializată.

În antropologia duhovnicească a Sfântului Macarie Egipteanul, mintea (nous) și inima (kardia) constituie axa centrală a procesului de restaurare spirituală a omului. Mintea este

înțeleasă ca sediu al cunoașterii duhovnicești și ca principiu conducător al sufletului, fiind metaforic descrisă drept „ochiul” interior care necesită curățire de patimi pentru a contempla lumina divină. Inima este recunoscută ca nucleu existențial al persoanei, spațiu adânc al comuniunii cu Dumnezeu, unde se concentrează toate forțele sufletului și unde mintea își găsește sălașul pentru a călăuzi viața lăuntrică prin discernământ și deschidere către cele cerești. În acest context, unirea minții cu inima sub lucrarea harului devine esențială pentru restabilirea integrității interioare și pentru împlinirea vocației omului de a deveni „tron al Dumnezeirii”.

Sfântul Macarie subliniază în mod constant sinergia dintre lucrarea harului și efortul personal, condiție esențială pentru curățirea deplină a minții și a inimii. Harul coboară în inimă, iluminând-o și transfigurând-o, iar această luminare se reflectă asupra minții, conferindu-i capacitatea de a discerne între cele dumnezeiești și cele pământești. Mintea, prin împlinirea poruncilor și meditația la Cuvântul dumnezeiesc, devine călăuză a deschiderii lăuntrice, contribuind la transfigurarea inimii în templu viu al prezenței divine.

În corpusul macarian, raportul dintre minte (*nous*) și inimă (*kardia*) se exprimă într-o complementaritate, în care mintea, luminată de har și curățită de gândurile pătimase, pătrunde în inima transfigurată, loc al comuniunii autentice cu Dumnezeu. Coborârea minții în inimă devine calea restaurării întregii ființe, prin care omul participă la dinamica transfiguratoare a harului. Simțirea prezenței divine, manifestată prin lacrimi de pocăință și iubire arzătoare, confirmă lucrarea harului, iar conlucrarea vie dintre minte și inimă se concretizează într-un parcurs ascetico-mistic, susținut de rugăciune neîncetată și de lupta împotriva fragmentării lăuntrice.

O trăsătură definitorie a teologiei Sfântului Macarie constă în accentul pus pe simțirea lăuntrică a prezenței divine, orice lucrare a virtuții rămâne exterioară, accentuând dinamismul interior al vieții duhovnicești, în care rugăciunea inimii devine forța motrice a întregii restaurări existențiale. Această perspectivă nu se opune, ci completează în mod providențial mistica minții propusă de Evagrie Ponticul, oferind o viziune unitară asupra itinerariului îndumnezeirii. Inima curățită și mintea luminată colaborează în chip organic în urcușul omului spre asemănarea cu Dumnezeu, anticipând sinteza pe care o va realiza ulterior Sfântul Diadoh al Foticeii.

Privind în ansamblu direcțiile cercetării dezvoltate în capitolul al treilea, accentul se așază firesc pe aprofundarea dimensiunii integrative a spiritualității ortodoxe. În această continuitate, ultimul capitol al lucrării extinde orizontul analizei, orientând cercetarea către o sinteză teologică matură și echilibrată. Se deschide astfel perspectiva evaluării modului în care

Sfântul Diadoh al Foticeii reușește să armonizeze cele două tradiții spirituale majore prezentate anterior — evagriană și macariană — într-o viziune coerentă și iluminatoare a unirii dintre minte și inimă.

Capitolul conclusiv, intitulat *Diadoh al Foticeii – sinteză între mistica evagriană și macariană*, propune o analiză teologică aprofundată a sintezei realizate de Sfântul Diadoh al Foticeii între *mistica evagriană*, centrată pe purificarea minții și discernământul ascetic, și *mistica macariană*, întemeiată pe simțirea harului în inimă și trăirea vie a prezenței Duhului Sfânt. Tema centrală a acestei sinteze o constituie sinergia dintre minte și inimă, esențială în spiritualitatea ortodoxă, pe care Diadoh o dezvoltă într-o viziune coerentă și unificatoare, depășind simpla juxtapunere a celor două tradiții. Valorificând cu fidelitate sursele patristice și interpretările contemporane, cercetarea evidențiază modul în care Diadoh conturează o antropologie pnevmatologică integratoare, în care dimensiunea rațională a sufletului se împletește organic cu experiența harului, iar discernământul duhovnicesc se exercită prin mintea luminată și inima curățită.

Prima secțiune a capitolului analizează contextul teologic și duhovnicesc în care Sfântul Diadoh al Foticeii elaborează sinteza dintre mistica evagriană și cea macariană, evidențiind complementaritatea dintre purificarea minții, cunoașterea apofatică și sobrietatea gândului, caracteristice tradiției evagriene, și simțirea harului în inimă, specifică tradiției macariene. Integrând aceste orientări, Diadoh conturează un model duhovnicesc în care rugăciunea curată, discernământul duhovnicesc și iubirea arzătoare de Dumnezeu se întâlnesc în mistagogia Botezului și în practica rugăciunii inimii. *Coborârea minții în inimă*, trezirea conștiinței prezenței divine și lucrarea neîncetată a harului transfigurează ființa umană, iar invocarea continuă a Numelui lui Hristos devine expresia vie a acestei sinteze mistice, conturând o viziune teologică armonioasă, fidelă moștenirii patristice și deschisă profunzimii vieții duhovnicești.

Cea de-a doua secțiune a capitolului urmărește modul în care moștenirea teologică a Sfântului Diadoh al Foticeii a fost integrată și valorificată în dezvoltarea spiritualității ascetico-mistice ortodoxe, evidențiind impactul și continuitatea învățăturilor sale în tradiția patristică și în curentele monahale ulterioare. În centrul cercetării se află lucrarea sa esențială, *Cuvânt ascetic în 100 de capete*, care se impune ca reper al formării duhovnicești în monahismul răsăritea. Această moștenire este păstrată cu deplină fidelitate și transmisă, inclusiv prin *Filocalia românească*, tradusă și comentată de Părintele Dumitru Stăniloae, unde echilibrul dintre dimensiunea

intelectuală și cea afectivă, dintre nevoința ascetică și lucrarea harului, este menținut ca model formativ al vieții duhovnicești. Receptarea târzie a scrierii confirmă valoarea doctrinară și formativă a gândirii diadohiene, oferind repere solide pentru înțelegerea traseului spiritualității ortodoxe. Analiza evidențiază preluarea și aprofundarea temelor fundamentale ale operei Sfântului Diadoh în cadrul tradiției isihaste, în special prin elaborarea unei teologii a harului simțit în inimă și trăit ca experiență personală a prezenței Duhului Sfânt.

Cercetarea pune în lumină continuitatea temelor ascetice esențiale din scrierea lui Diadoh, dezvoltate cu subtilitate în gândirea isihastă bizantină. Impactul teologiei diadohiene se extinde și asupra formelor de viață monahală, cu ecouri în Răsărit și, într-o anumită măsură, în spațiul apusean, unde traduceri latine și referințele mistice occidentale reflectă influența gândirii sale, adaptată diferitelor contexte locale.

A treia secțiune a capitolului urmărește receptarea contemporană a teologiei Sfântului Diadoh al Foticeii, concentrându-se asupra interpretărilor formulate de teologi ortodocși din secolele XX și XXI. Demersul se concentrează pe contribuțiile unor autori de referință, precum John Meyendorff, Vladimir Lossky, Părintele Dumitru Stăniloae, Andrew Louth și Jean-Claude Larchet, care conturează perspective convergente privind actualitatea spiritualității diadohiene. John Meyendorff evidențiază hristocentrismul profund al teologiei lui Diadoh, exprimat prin orientarea rugăciunii către Persoana Cuvântului întrupat, subliniind caracterul personalist al experienței mistice. Vladimir Lossky remarcă valoarea paradigmatică a sintezei diadohiene, identificând în scrierile acestuia o veritabilă doctrină a simțurilor spirituale, prin care sufletul ajunge să perceapă energiile divine. Părintele Dumitru Stăniloae valorifică viziunea diadohiană asupra conlucrării dintre harul divin și libertatea umană, punând în evidență forța transfiguratoare a iubirii dumnezeiești în procesul îndumnezeirii - dimensiune deja conturată în gândirea Sfântului Diadoh.

Analiza se extinde asupra contribuțiilor recente ale teologilor Andrew Louth și Jean-Claude Larchet, care readuc în atenția teologiei actuale relevanța operei diadohiene. Andrew Louth integrează gândirea Sfântului Diadoh într-un cadru istoric și teologic amplu, evidențiind originalitatea abordării sale și fidelitatea față de moștenirea patristică. Jean-Claude Larchet, din perspectiva antropologiei terapeutice, interpretează învățăturile diadohiene ca un ghid duhovnicesc pentru vindecarea sufletului contemporan, de la iluminarea minții prin har până la curățirea patimilor prin rugăciune și nevoință. Cercetarea pune în lumină recunoașterea tot mai

largă de care se bucură Sfântul Diadoh ca părinte al tradiției isihaste, remarcând reevaluarea recentă a teologiei sale prin reeditări, traduceri și integrarea principiilor fundamentale, precum rugăciunea inimii, conștiința harului baptismal și primatul iubirii, în viața duhovnicească.

Ultima parte a capitolului aprofundează complexitatea itinerarului inimii în gândirea Sfântului Diadoh al Foticeii, punând în lumină modul în care acesta configurează o antropologie pnevmatologică unificatoare, în care lucrarea minții și simțirea harului se împletesc într-un parcurs duhovnicesc coerent. Cercetarea urmărește integrarea elementelor esențiale ale tradițiilor evagriene și macariene, articulată de Diadoh într-o viziune teologică în care comuniunea minții și inimii deschide calea către îndumnezeire.

Temele centrale ale reflecției – *simțirea minții în adâncul inimii, chipul ca mișcare cugetătoare a sufletului, botezul și dinamica duhovnicească, calea minții în adâncul inimii către Cel nevăzut, importanța tăcerii și a smereniei, rugăciunea inimii și rolul formativ al Sfintei Scripturi* – sunt amplu ilustrate în scrierile diadohiene și valorificate prin interpretările teologilor contemporani.

Scrierile Sfântului Diadoh prezintă o pedagogie spirituală în care harul primit prin Botez inițiază o viață nouă, consolidată prin efort ascetic și prin ancorarea minții în inimă. Minte, veghetoare și luminată, pătrunde în adâncul inimii pentru a păstra curăția gândurilor și a deschide sufletul lucrării harului, în timp ce inima, curățită prin rugăciune, devine spațiul în care prezența divină se face simțită. Rugăciunea inimii, însoțită de pomenirea neîncetată a Numelui lui Hristos, menține vie această mișcare lăuntrică și cultivă trezvia sufletului. Smerenia și tăcerea contemplativă protejează interioritatea credinciosului, păstrând echilibrul între simțirea harului și lucrarea conștientă a minții. În această pedagogie spirituală, discernământul devine cheia păstrării autenticității trăirii mistice, oferind un model integrator al vieții duhovnicești.

Secțiunea propune o lectură sistematică și organică a teologiei Sfântului Diadoh, în care se unifică antropologia, mistagogia și teologia mistică ortodoxă. Fără a pretinde caracter exhaustiv, demersul evidențiază sinergia dintre minte și inimă în contextul îndumnezeirii, precum și rolul esențial al Sfântului Diadoh în articularea unei spiritualități ortodoxe înrădăcinate în adevăr și iubire. Gândirea sa rămâne un reper constant, oferind un cadru teologic coerent în care experiența lăuntrică și fidelitatea dogmatică se împletesc armonios, conducând ființa umană spre împlinirea vocației dumnezeiești.

Demersul academic întreprins prin această cercetare urmărește conturarea, într-o manieră riguroasă și integrativă, a raportului dintre minte (nous) și inimă (kardia) în spiritualitatea ortodoxă, având ca punct central sinteza remarcabilă elaborată de Sfântul Diadoh al Foticeii. Pornind de la accentul evagrian asupra curățirii minții prin trezvie și contemplație, alături de profunzimea simțirii harului cultivată în tradiția Sfântului Macarie Egipteanul, cercetarea evidențiază modul în care Diadoh articulează coerent aceste două dimensiuni fundamentale ale persoanei. Prin această convergență teologică și duhovnicească, mintea și inima se regăsesc într-o lucrare sinergică, orientată spre transfigurarea omului lăuntric și desăvârșirea comuniunii sale cu Dumnezeu.

În cadrul analizei teologice, Sfântul Diadoh al Foticeii se distinge prin rafinamentul cu care integrează mistica intelectului evagrian, dedicată contemplației tainelor divine, armonizându-o organic cu mistagogia inimii macariene, centrată pe simțirea harului în adâncul ființei umane. Abordarea comparativ-sintetică adoptată în această cercetare urmărește să clarifice modul în care Evagrie Potincul și Macarie Egipteanul, deși accentuează dimensiuni distincte ale vieții duhovnicești, converg într-o complementaritate profundă, revelată cu finețe teologică prin viziunea Sfântului Diadoh.

Expunerea oferă o înlăturare argumentată a oricărei aparențe de antinomie între mistica minții și mistica inimii, conturând o convergență vie a acestor două perspective, unite într-un parcurs coerent al îndumnezeirii, în care cunoașterea teologică luminează iubirea arzătoare, iar iubirea mistuitoare alimentează neconținut iluminarea minții. Prin această complementaritate desăvârșită, Sfântul Diadoh oferă Bisericii un cadru teologic solid, adecvat atât exigențelor spiritualității ortodoxe, cât și rigorilor academice ale reflecției teologice contemporane.

Lucrarea de față, elaborată cu deplină conștiință a complexității temei abordate, își propune să ofere o contribuție, chiar și modestă, la dezvoltarea unei hermeneutici teologice orientate spre redescoperirea plenitudinii vocației duhovnicești a omului, sub călăuzirea vie a spiritualității ortodoxe, ancorate în Tradiția Bisericii.

Cercetarea evidențiază că articularea unitară a celor două paradigme mistice — una de orientare noetică, reflectată în teologia lui Evagrie Ponticul, și cealaltă de accent afectiv, exprimată în spiritualitatea Sfântului Macarie Egipteanul — constituie un demers teologic esențial pentru fundamentarea unei antropologii duhovnicești coerente. Prin împletirea analizei doctrinare cu perspectiva istorică și reflecția spirituală, se conturează o viziune integratoare

asupra persoanei chemate la îndumnezeire, în care mintea, luminată de cunoașterea harică, și inima, aprinsă de iubirea dumnezeiască, conlucrează într-o sinergie interioară ce definește itinerariul ascetic și mistic al comuniunii cu Dumnezeu.

Spiritualitatea ortodoxă autentică, așa cum se desprinde din concluziile cercetării, presupune o abordare integrativă, în care întreaga realitate personală — minte, inimă și voință — este angajată într-o lucrare sinergică a mântuirii, deschisă eshatologic către Împărăția iubirii treimice și capabilă să răspundă aspirațiilor omului contemporan, însetat de plenitudinea vieții duhovnicești, revelată și cultivată de înțelepciunea patristică a Bisericii, actualizată neîncetat în experiența vieții liturgice și ascetice.